

O'QUVCHILARDA IJODIY QOBILIYATLARNING RIVOJLANISH DARAJALARI

Normurodova Mahzuna Asqaraliyevna

Surxondaryo viloyati Denov tumani 41-umumiy

o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarning rivojlanish darajalari, ularning psixologik xususiyatlari hamda ta'lim jarayonida shakllanish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, ijodkorlikni rivojlantirishda pedagogik va psixologik omillarning o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ijodiy qobiliyat, kreativlik, o'quvchi, tafakkur, tasavvur, motivatsiya, rivojlanish darajasi, psixologiya, ta'lim.

KIRISH

Ijodiy qobiliyatlarning insonning yangi g'oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yechim topish va mustaqil fikrlash qobiliyatini ifodalaydi. O'quvchilarda ijodkorlikning rivojlanishi ularning intellektual salohiyatini oshiradi va shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Psixologiyada ijodiy qobiliyatlar bir necha rivojlanish darajalariga bo'linadi. Bu darajalar bolaning fikrlash, tasavvur va muammoni hal qilish qobiliyatining shakllanishiga qarab belgilanadi.

Birinchi daraja — reproduktiv daraja bo'lib, unda o'quvchi berilgan namunaga asoslanib faoliyat yuritadi. Bu bosqichda mustaqil ijodkorlik hali to'liq shakllanmagan bo'ladi.

Ikkinchi daraja — reproduktiv-ijodiy daraja bo'lib, o'quvchi mavjud bilimlardan foydalanib, kichik o'zgarishlar kiritish orqali yangi yechimlar topa boshlaydi.

Uchinchi daraja — ijodiy daraja hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchi mustaqil ravishda yangi g'oyalar yaratadi, muammolarga original yondashuvlar ishlab chiqadi.

Ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishiga tafakkur, tasavvur va diqqat jarayonlari kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, tasavvur ijodkorlikning asosiy psixologik mexanizmi hisoblanadi. Motivatsiya ham ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim omildir. O'quvchining qiziqishi va ichki ehtiyoji uning ijodiy faoliyatini faollashtiradi. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, muammoli ta'lim va loyiha asosida o'qitish ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. O'qituvchi va psixologning qo'llab-quvvatlashi o'quvchilarda o'ziga ishonchni oshiradi va ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlar bosqichma-

bosqich rivojlanadi va bu jarayonda ta'lim, tarbiya hamda psixologik muhit muhim ahamiyatga ega.

Qobiliyat deb, insonni u yoki bu faoliyatning samarali bajarilish imkoniyati bilan ta'minlovchi layoqatlarning o'ziga xos uyg'unligiga aytiladi. Ushbu ta'rifda qobiliyatga bog'liq ravishda faoliyatning samarali bajarilishi emas, balki, faqat shunday bajarilishi mumkin bo'lgan imkoniyatga e'tibor qaratish lozim. Faoliyatni samarali tarzda amalga oshirish uchun muvofiq keladigan qobiliyatlar uyg'unligining mavjudligi emas, balki, zarur bilim va ko'nikmalarning egallanganligi ham muhimdir. Qobiliyat faqat u yoki bu faoliyatda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini belgilaydi, bu imkoniyatning joriy qilinishi esa muayyan qobiliyatlarning rivojlanish darajasi va qanday bilim va ko'nikmalarning egallanganligi bilan belgilanadi. Qobiliyatli insonlarning individual farqlari qiziqishlarning yo'nalganligi bilan belgilanadi. Xuddi shunday, ayrimlar matematikaga, boshqalar tarixga, uchinchilar esa jamoatchilik ishiga qiziqadilar.

Inson qobiliyatlarini xarakterlaganda ko'pincha, ular taraqqiyotining mohirlik deb ataluvchi, ya'ni, ma'lum faoliyatda mukammallikka erishish darajasi alohida ko'rsatiladi. Insonning mohirligi haqida so'z yuritilganda, avvalambor, uning ishlab chiqaruvchi faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanish qobiliyati nazarda tutiladi. Lekin bu, mohirlik orttirilgan malaka va ko'nikmalarning yig'indisi, degani emas. Mohirlik yuzaga keladigan muammolarni ijodiy hal qilishga psixologik shaylikni taqazo etadi. «Mohirlik – bu «nima» va «qanday»larning bir vaqtning o'zida kelishi», - deb bejizga aytilmagan, bu bilan, usta uchun ijodiy masalani anglash bilan uni echish usullarini topishning o'rtasida uzilish mavjud emasligi ta'kidlanadi.

Ijodiy qobiliyatlarning rivojlanish darajalari — bu insonning ijodiy fikrlash, yangilik yaratish va mustaqil yechim topish layoqatining bosqichma-bosqich shakllanish jarayonidir. Har bir shaxsda ijodkorlik tabiiy ravishda mavjud, ammo u rivojlanish darajasiga ko'ra farq qiladi.

1. Boshlang'ich reproduktiv) daraja

Xususiyatlari:

Tayyor namunalarni takrorlaydi, o'ziga xos yangilik kiritmaydi.

Ijodiy topshiriqlarda ko'rsatmalarni aniq bajaradi, lekin yangi g'oya yaratmaydi.

Tasavvur cheklangan, fikrlash ko'proq nusxa olishga yo'naltirilgan.

Misol:

O'quvchi rasm chizayotganda o'qituvchi bergan namunani to'liq nusxalaydi, lekin o'z fikrini qo'shmaydi.

2. Qidiruv (qisman ijodiy) daraja

Xususiyatlari:

Mustaqil fikrlashga intiladi, yangi yechimlar topishga harakat qiladi.

Yaratilayotgan mahsulotda o'ziga xos unsurlar paydo bo'ladi.

Xatolar bo'lishi mumkin, lekin ularni o'zi to'g'rilashga urinadi.

Qiziqish va ichki motivatsiya kuchayadi.

Misol:

O'quvchi insho yozayotganda mavzuga o'z fikrini kiritadi, o'z tajribasidan foydalanadi.

3. Ijodiy (original) daraja

Xususiyatlari:

Yangi g'oyalar, noodatiy yechimlar yaratadi.

Muammolarga mustaqil, tizimli va original yondashadi.

Yaratgan asarlarida shaxsiy uslub shakllanadi.

Ijodkorlik faoliyatining natijalari boshqalar uchun ham qimmatli bo'ladi.

Misol:

O'quvchi yangi she'r, loyiha yoki texnik yechim yaratadi, unda o'z g'oyasi va uslubi seziladi.

4. Innovatsion (yuqori) daraja

Xususiyatlari

Yangilik kiritish, ixtiro qilish darajasiga yetadi.

Ijodiy faoliyat natijalari ilmiy yoki amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'z uslub, maktab yoki yo'nalishini yaratadi.

Ijodkorlik doimiy ehtiyojga aylanadi.

Misol:

O'quvchilar yangi texnologiya ishlab chiqadi yoki ilmiy loyihasi orqali muammoni yangicha hal qiladi.

Ijodiy qobiliyatlar reproduktiv → qidiruv → ijodiy → innovatsion bosqichlar orqali rivojlanadi.

Bu jarayonni muvaffaqiyatli kechishi uchun:

mustaqil fikrlashni rag'batlantirish,

ijodiy topshiriqlar berish,

xatolardan qo'rqmaslik muhiti yaratish,

ijobiy baholash va ilhomlantirish zarur.

Qobiliyatlar rivojlanishining keyingi darajasi – iste'dod. «Iste'dod» so'zi muqaddas kitoblarda uchraydi, bunda kumush o'lchov birligi nazarda tutilgan, kumushni xo'jayinidan olgan tanbal ishchi uni tijoratga ishlatib, foyda olishning o'rniga, erga ko'mib qo'ygan («Iste'dodini erga ko'mgan» iborasi shundan paydo bo'lgan). Hozirda iste'dod deb, maxsus qobiliyatlar (musiqiy, adabiy, matematik va boshqalar)ning yuqori rivojlanish darajasiga aytiladi. Iste'dod faoliyatda namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Iste'dodli odam faoliyati yangiligi, yondoshuvning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Iste'dod – bu qobiliyatlar yig'indisi. Alohida chegaralab qo'yilgan qobiliyat, yuqori darajada rivojlangan bo'lsada, iste'dod deb atalishi mumkin

emas. Masalan, buyuk iste'dodlar ichida yaxshi xotira va yomon xotira egalarini aniqlash mumkin. Bu inson ijodiy faoliyatida xotira – muvaffaqiyatga erishishning omillaridan biri ekanligiga bog'liq. Lekin natijalarga aqlning teranligi, boy fantaziya, kuchli iroda, chuqur qiziqishlarsiz erishib bo'lmaydi.

Qobiliyatlar taraqqiyotining oliy darajasi geniallik deb ataladi. Insonning ijodiy yutuqlari jamiyat hayoti, madaniyat rivojida butun bir davrni tashkil etganida geniallik haqida so'z yuritiladi. Genial odamlar juda ozchilikni tashkil etadi. Inson tamaddunining besh ming yillik tarixida ular 400 ta odamdan oshmaydi. Geniyni xarakterlovchi iste'dodning yuqori darajasi faoliyatning turli sohalarida o'ta qobiliyatli bo'lish bilan bog'liq. Bunday allomalardan Arastu, Leonardo da Vinchi, R. Dekart, G.V. Leybnits, M.V. Lomonosov va boshqalarni keltirish mumkin. Xuddi shunday, M.V. Lomonosov fanning turli sohaları: kimyo, astronomiya, matematikada buyuk natijalarga erishgan, va shu bilan birga, rassom, adabiyotshunos, tilshunos bo'lib, she'riyatni juda yaxshi bilgan. Lekin bu holat geniyning barcha individual sifatleri bir xil darajada rivojlanganligini bildirmaydi. Uning qaysidir tomoni ustunlik qilishi, qaysidir qobiliyatlari yorqinroq namoyon bo'lishi mumkin.

F.A.Gallning fikricha, odamning hamma qobiliyatlari “aql” va “qobiliyat” sifatleri miya yarim sharlarida o'zining maxsus qat'iy markazlariga ega, ya'ni bu sifatleri taraqqiyot darajasi miya tegishli qismlarining miqdoriga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. SHuning uchun odamning kalla suyagiga bir qarash yoki boshidagi do'mboqchalarni shunchaki paypaslab ko'rish orqali go'yo odamning qobiliyatleri aniqlasa bo'ladi. Layoqatning miya miqdori, massasi va og'irligiga bog'liqligi haqidagi faraz ham bekor qilingan. Katta yoshdagi odam miyasining o'rtacha og'irligi 1400 grammga yaqin bo'ladi. U.S. Turgenev miyasining og'irligi 2001 gramm, D.G Bayronniki 1800 grammni, mashhur ximik YU.Libixniki 1360 grammni, yozuvchi Afransniki 1017 grammi tashkil qilgan. Eng katta miya aqliy jihatdan nuqsoni bor odamga taalluqli ekanligi aniqlangan.

1675 yilda F.Galtonning “Talantning irsiyatga bog'liqligi qonunleri va oqibatleri” degan kitobi nashr etildi. Bunda muallif bir necha yuzlab mashhur kishilarning qarindoshlik aloqalerini o'rganib, talant ota-onadan irsiyat yo'li orqali o'tadi degan xulosaga kelgan. Biroq Galtonning xulosalari ilmiy jihatdan asoslanmagan edi. Baxlar oilasida musiqaga bo'lgan talant dastavval 1550 yilda ma'lum bo'lgan. Bu talant 1800 yillarda yashagan qandaydir Regina Susanadan so'ng tamom bo'lgan. Umuman Baxlar oilasida 57 dan ko'p musiqachi bo'lgan. Ularning 20 tasi mashhur bo'lgan.

Bend degan skripkachilar oilasida 9 ta mashhur musiqachi bo'lgan. Goydon oilasida 2 ta mashhur musiqachi bo'lgan. Ko'pchilik hollarda mashhur odamlarning nasl-nasableri o'rganish biologik irsiyatdan emas, balki hayot sharoitining nasdan

naslga o'tishidan, ya'ni qobiliyatlar taraqqiyotiga yordam berishdan ekanligi ma'lum bo'ladi.

XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan layoqatni miyaning mikrotuzilishi va sezgi a'zolari bilan bog'lovchi faraz mahsuldor bo'lib hisoblanadi. Miya hujayralarini tadqiq etish iste'dodli nerv hujayralarining morfologik va funksional xususiyatlarida farq borligini aniqlash mumkinligi faraz qilinadi. Layoqatlar bilan nerv jarayonlarining ayrim differensial xususiyatlari hamda oliy nerv faoliyatining tiplari o'rtasida bog'liqlik mavjudligi to'g'risida faraz ham haqiqatga yaqindir.

Bu konsepsiyaning natijaviy xulosasi bo'lib, har bir odamda turli qobiliyatlarni shakllantirish mumkinligi haqidagi holat hisoblanadi. Ushbu fikrning tarafdori, amerikalik olim U. Ushbining tasdiqlashiga ko'ra, qobiliyatlar, avvalambor, inson bolaligida shakllangan aqliy faoliyat dasturi bilan belgilanadi. O'z dasturiga muvofiq ravishda ayrim odamlar ijodiy masalalarni echadilar, boshqalar esa nimani o'rgangan bo'lsalar, shuni bajara oladilar. Hozirda bu konsepsiyaning tarafdorlari AQSHda qobiliyatli bolalarni «o'stirish»ning maxsus markazlarini tashkil qilmoqdalar. Xuddi shunday, Filadelfiya institutida inson qobiliyatidan yanada yaxshiroq foydalanish uchun har daqiqa g'animat deb hisoblab, miyaga tanballik qilishga imkoniyat yaratmaslik maqsadida bolalarning aqliy rivojlanishi bo'yicha mashg'ulotlarni 4-5 yoshdan boshlaydilar

Hayotiy kuzatuvlar va maxsus tadqiqotlar qobiliyatlar tabiiy shartlarining mavjudligini inkor etish yaramasligini ko'rsatadilar. Rossiya psixologiyasida qobiliyatlar muammosi bo'yicha mashhur psixologlardan B.M. Teplov, A.N. Leontev, V.D. Nebylitsin, N.S. Leytes va boshqalar shug'ullanganlar. Rossiya psixologiyasida tarkib topgan nuqtai nazarni qisqacha shunday ta'riflash mumkin: inson qobiliyatlari o'z tabiatiga ko'ra bioijtimoiydir. Shunday qilib, bir tomondan, qobiliyatlar rivojlanishida irsiyat katta ahamiyatga ega, chunki inson asab tizimi anatomik-fiziologik tuzilishining xususiyatlari ma'lum darajada iste'dod nishonalarini belgilab beradi. Lekin, ikkinchi tomondan, qobiliyatlarning rivojlanishi ko'plab ijtimoiy sharoitlarga bog'liq, ularning sirasiga tarbiyalash xususiyatlari, jamiyatning u yoki bu faoliyatga ehtiyoji, ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari va boshqalarni kiritish zarur. Qobiliyatlar muammosi bilan O'zbekiston psixolog olimlaridan E.G. G'oziev, R.Z. Gaynutdinov, M.G. Davletshin, B.R. Qodirov, V.A. Tokareva va boshqalar shug'ullanadilar. O'yinlar jarayonida ko'pchilik harakatli, konstruktorlik, tashkilotchilik, badiiy-tasviriy va boshqa ijodkorlik qobiliyatlarining rivojlanishi sodir bo'ladi. O'yinlarning muhim bo'lgan o'ziga xos xususiyati ularda bir emas, birdaniga bir qancha qobiliyatlar yaxlit majmuasining rivojlanishi hisoblanadi.

XULOSA

Qobiliyatlarning rivojlanishida muhim o'rinni motivatsiya va u sababli yuzaga keladigan zo'riqishli faollik egallaydi. Xuddi shunday, iste'dodli bolalar o'zlari

intilayotgan faoliyatga nisbatan moyillik bildiradilar. Ular muntazam va jadal ravishda toliqmay, o'zlariga qiziqarli faoliyat bilan shug'ullanadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boris Ananov. Insonni bilish psixologiyasi.
2. Vilgelm Vundt. Eksperimental psixologiya asoslari.
3. Psixodiagnostika va psixologik diagnostika bo'yicha o'quv qo'llanmalar.
4. Umumiy psixologiya faniga oid darsliklar (Oliy ta'lim muassasalari uchun).
5. Zamonaviy psixodiagnostik metodlar bo'yicha ilmiy maqolalar va tadqiqotlar.
6. Pedagogik psixologiya va differensial psixologiya bo'yicha adabiyotlar.
7. Ziyonet